

АДАБИЙ-БАДИЙ ТАФАККУРДАГИ ОБРАЗ ВА ОБРАЗЛИЛИК ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Толипова Аида Муратовна

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

E-mail: aidatolipova98@gmail.com

Аннотация: Тезисда Европа адабий-танқидий тафаккури тараққиётида образ ва образли ифода ҳақидаги умумий илмий-назарий қарашлар таҳлил қилинади. Муаллиф уларни тизимга солиб ўз муносабатини билдирар экан, уларни аҳамияти катта эканлигини эътироф этади.

Калит сўзлар: образ, асар, образли тафаккур, адабиётшунослик назарияси, Платон, Аристотель.

Annotation: The thesis analyzes the general scientific-theoretical views about image and figurative expression in the development of European literary and critical thinking. The author admits that they are of great importance as he expresses his attitude by introducing them into the system.

Key words: image, work, image thinking, literary theory, Plato, Aristotle.

Инсоният тафаккур қилишни ўрганган пайтдан бошлаб образли фикрлашни ҳам ўзлаштирган. Бунда «Объект қадриятлари ҳамма вақт субъект-объект қадриятлари даражасидан пастроқда бўлади. Шу тариқа, улар фақат иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлади, холос. Айтиш мумкинки, у шу пайтда субъект мазмунини билдирувчи ташқи белгининг объектидир. Чунки ғояларнинг эврилишида барча вақт ғоянинг ўзи салмоқли ўрин тутади, ёки объект қайсидир ҳис-туйғунинг предмети ҳисобланади. Бироқ, бу ерда асосий ролни объектнинг ўз шахсий реаллиги билан эмас, балки кечинма ўйнайди» [4, 38]. Демак, объектнинг реал ҳаётда мавжудлиги унинг субъектив мазмунини ифодалайди ва

бу ерда субъект-объект муносабатида кечинма биринчи ўринга чиқади. Бошқача айтганда, ижодкор ўз субъекти ташқи оламдан таъсирланган кечинмаларини ифодалайди. Бунга халқ бадий тафаккурида ўтроқлашиб, оддий тушунча сифатида қўлланиладиган қатор сўз бирикмаларини мисол сифатида келтириш мумкин. Масалан, “кун чиқди”, “кўнгли тўлди” каби сўз бирикмаларини олайлик. Дастлаб шаклланган пайтда кун ва унинг чиқиши инсон ҳаётида улкан аҳамиятга эгаллигини ҳозиргидан теранроқ англашган. Бир кун бу бир умрли ҳаёт сифатида анланган ва қоронғулик, зимистон бўлгач, киши ўлган ҳисобланган. Сўнг қайта чиқиши орқали қадимги одам қалбида ҳаётга нисбатан муҳаббат уйғонган, қайта тирилишга ишонч пайдо бўлган. Бу орада баъзилари тунда вафот этган пайтлари ҳам бўлган. Шунинг учун кун чиқиши алоҳида маросим ташкилланган. Тонг маъбудаси мадҳиялар ана шундай ибтидоий тафаккур маҳсулининг қолдиқлари саналади. Кейинчалик эса инсон билим, илм, тажриба, воқеа-ҳодисалар сабабини англай бошлагач, тонгнинг отиши ёки куннинг чиқиши аввалгидек улкан аҳамият касб этмай қолди. Аммо ҳамон кишилар кун чиққандан хурсанд бўлишади, тонг отишидан завқ олишади. Шунинг учун кун чиқиши, тонг отишига оид лавҳалар турли шеър, ҳикоя, ранг тасвир, кинофильмларда фаол қўлланилади.

Антик давр мутафаккирларидан бири бўлган Платон ҳам ўз даврида давлат, етук жамият куриш ҳақидаги қарашларини ифодалашда бадий образнинг шахс ҳаётидаги ўрнини юксак баҳолайди. “Шундай қилиб, у ўзгаларнинг нутқларини (гапларини) келтирганда ҳам, улар (яъни, ўзгаларнинг нутқлари) орасида ўз номидан гапирганда ҳам, бу бари бир ҳикоя қилиш (қисса айтиш) бўлади” [3, 420]. Демак, ровий ўзгалар номиданми ёки ўз номидан гапирадими, ҳикоя қилаётган воқеа баён қилиш ҳисобланади. Аммо, бу ерда образли фикрлаш, образли ифодадан кўра услубга оид тушунча етакчилик қилади. Тўғри, поэтика масалаларида ривоя, образ, сюжет, асар тили каби тушунчалар ўзаро яхлитликда келади. Барчасининг асосида бадий сўз, ғоя, мақсад, муаммо ётади. Шу маънода баён қилинган воқеа ҳам кенг планда давр, жамият образи сифатида олинади. Шунинг учун барча етук асарларни,

жумладан, Нурали Қобул ёки Жек Лондон асарларини ўқиганимизда кўз олдимизда, аввало, воқеа кечган макон ва замон намоён бўлади. Биз истаймизми йўқми, Жек Лондон ҳикоялари, романларини ўқиганда, биринчи галда, XIX асрдаги АҚШ жамияти тасвирини тушунамиз. Лекин ёзувчи асардаги жой, киши, ҳаракат, ҳолат, ҳодисалар тасвири ҳам образ саналиб, улар давр, жамият тасвирида нисбатан аниқроқ ифодаланади. Масалан, ёзувчи “яхши фазилатли одамнинг қандайдир фикри ёки ҳаракати (иши)га келганида, буни у гўёки, бу одам унинг ўзи бўлгандек кўрсатишни хоҳлаб қоралади: бундай тақлид уят бўлмайди” [3, 113]. Қаранг мутафаккир образ яратишнинг ибтидоий, шунинг билан бирга умумий назариясини кўрсатар экан, образ сифатида унинг нисбатан аниқроқ, конкретроқ тасвирини, ҳатто асардаги персонаж яхши бўлиши ва бошқаларга ўрнатилган даражада бўлишини оқлайди. Чунки “Санъаткорлар муайян шахсларни тасвирлайдилар, улар эса яхши ёки ёмон бўлиши мумкин. Негаки, шахсларнинг қандайлиги шу билан белгиланади, зеро, ҳамма одамлар характерларидаги иллатлари ёки фазилатлари жиҳатидан фарқланади” [2, 21-22]. Ана шу фарқнинг ижобийси образ ботинидаги кечинма ва ундан анланган бадий-эстетик идеалга муштарак бўлади. Шу ерда образнинг бутун моҳияти намоён бўлади. Бироқ, “образ” сўзи ва унинг терминологик маъноси нисбатан кейинроқ шаклланди. “Образ I м.1 кўриниш, қиёфа, сиймо, шакл, афт, башара;... 2 тасаввурдаги кўриниш, тимсол, сиймо;... 3 иск. Образ. 4. чег тарзи; образ мыслей – фикр юритиш тарзи” [1, 697] маъноларида келиб фалсафа, психология, эстетика, адабиётшунослик, кино, театр, тасвирий санъат каби соҳаларда фаол қўлланилади. “Бадий образ, эстетик категория бўлиб, борлиқни қайта идрок қилиш ва англашнинг фақат санъат хос жиҳатини билдиради. Шунингдек, бадий асарда ижодий яратилган ҳар қандай ҳодиса образ дейилади. Масалан, Л.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” асаридаги уруш образи, халқ образи, Наташа Ростова образи” [5, 252]. Демак, бадий образ тушунчасининг ўзи кенг маънода бадий асардаги уруш, халқ, киши, жой тасвирларини билдиради.

Римлик бошқа бир олимнинг фикрича: “.. худди трагиклар ўзлари танлаган нарса ҳақида ҳикоя қиларкан персонажларни ҳаракатланишга ва гапиришга

мажбур қил”адилар... Зеро, “поэтика ... илм, яъни биз поэзия деб атайдиган нарсани яратишни ўргатувчи қоидалар тизмидир” [7, 138]. Бу ердаги асосий мулоҳаза образларнинг ҳаракатда бўлиши, сўзлаши асардаги сюжет композициясини ҳосил қилиш учун муҳимлиги таъкидланган. Аниқроқ айтганда, образ бадий асарга кирганда ўз юкламасидан қатъий назар сюжетда иштирок этиши шартлиги, бу эса уни маълум макон ва вақт бирлигида яққол ифодаланиши, яъни образ сифатида берилишини талаб этиши уқдирилган. Дарҳақиқат, персонаж образ сифатида асарда ўз ўрнига эга бўлиши ва турли макон образи ёки сюжет таркибида мавжуд бўлиши асар бадийлигини кучайтиради.

Умуман олганда, борлиқни бадий идрок этиш ва образ яратиш муаммоси адабиётшуносликда доимо долзарб муаммо бўлиб келган. Олимлар илгари сурган фикр-мулоҳаза, асосан, бугунги кун учун ҳам аҳамиятли саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ақобиров С.Ф., Мағруфов З.М., Маматов Н.М. Русско-узбекский словарь. В двух томах. Том I. – Ташкент: Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии, 1983. – 808 с.
2. Арасту. Поэтика. Ахлоқий кабир.Риторика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2012. – 352 б.
3. Афлотун. Давлат: насрий достон.Тарж. Урфон Отажон. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – 464 б.
4. Карл Густав Юнг. Психологические типы. – 440 с. www.royallib.ru.
5. Литературный энциклопедический словарь /Под общ.ред.В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1987. – 752с.
6. Михаил Пселл. Италнинг шарафига / Қуронов Д. Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тарихи очерклари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.134-137.